

MARIAN KUKIEL

DZIEJE POLSKI POROZBIOROWE (1795–1921)

(A felosztás utáni Lengyelország története, 1795–1921)

London, Wydawnictwo Puls, 1993. 726 p.

Kukiel több mint fél évszázados kutatói munkásságának eredménye ez a szintézis. Hatalmas forrásanyagot kellett megmozgatnia és rendszereznie, hiszen az általa tárgyalt korszakban a lengyel nemzet európai nagyhatalom által földarabolva, államiságától megfosztva létezett, nem beszélve az igen jelentős többközpontú emigrációról, amelynek politikai, katonai és kulturális tevékenysége az egész korszakban jelentős volt és elválaszthatatlanul összefonódott a „hazai” folyamatokkal. A feladatot még bonyolultabbá teszi, hogy a „lengyel ügy” a mindenkori európai helyzettől függött, akár a nagyhatalmi politikáról (napóleoni háborúk, krími háború, berlini kongresszus stb.), akár az egész 19. századot átható nemzeti mozgalmak (törökellenes harcok a Balkánon, 1848-as mozgalmak, olasz és német egység) aktuális helyzetéről, illetve a század közepén megerősödő és egyre inkább nemzetközivé váló szocialista mozgalmakról (párizsi kommün, 1905-ös oroszországi forradalom) lett légyen is szó. Talán e rövid bevezetőből is kitűnik, hogy milyen sok helyen kellett a forrásokat felkutatni, ami tekintetbe véve a 20. századi történelem menetét egyáltalán nem volt könnyű feladat. Kukielnek a két háború közötti időszakban azonban lehetősége volt a lengyel területeken meglévő források tanulmányozására, a II. világháború után pedig a nyugat-európai könyvtárak, illetve levéltárak nyíltak meg előtte, többek között a British Museum, a londoni Lengyel Könyvtár, valamint a párizsi Lengyel Könyvtár, illetve a Lengyel Kutatási Központ Könyvtára.

A könyv tematikai vázát a szerző történelmi témájú előadásai alkotják, amelyeket egyrészt az Idegenbeli Lengyel Egyetemen (Polski Uniwersytet na Obczyźnie), másrészt a Szabad Európa Rádió lengyel adásában tartott. Ezeket az előadásokat szedte össze rendszerbe és egészítette ki korábbi, a lengyel hadtörténetet, valamint a múlt századi európai politika történetét taglaló könyveinek anyagával.

Maga Kukiel elsősorban katona, a Lengyel Hadsereg I. hadtestének parancsnoka (1940–42), valamint politikus, a londoni lengyel emigráns kormány nemzetvédelmi minisztere volt (1942–49), ezért nem csoda, hogy könyvében túlsúlyban van a politika- és a hadtörténet taglalása.

Érdekes párhuzamokat figyelhetünk meg a mű születésének idejét, valamint a könyvben foglalt időszakot illetően. A II. világháború hadszínterein harcoló lengyel katonák előtt példaként szerepeltek a 19. század háborúiban részt vevő lengyel légiók katonái. A 19. században a három felosztó nagyhatalom közül – úgy tűnik – az orosz birodalomban volt a legnehezebb a lengyelek helyzete, legalábbis a hidegháborús időszak Lengyel Népköztársaságának és az erőszakos szovjetesítésnek a perspektívájából visszatekintve, akkor is, ha maga a szerző az ötvenes és hatvanas évek lengyel történéseit kívülről láthatta csak. Ezt a nem is túlságosan szabatos állításunkat igazolni látszik az a tény is, hogy a könyvben legnagyobb helyet az orosz fennhatóság alatti területek történései, illetve az oroszellenes felkelések foglalják el.

Még egy jelentősnek tűnő párhuzam: az emigráció. Az 1830-as évektől kezdődően Európát behálózták a lengyel emigráns szervezetek, amelyek létrehozták saját politikai és kulturális intézményeiket, ugyanúgy, mint a II. világháború után: Londonban működik az emigráns kormány (1989-ig), az Amerikai Egyesült Államokban a lengyeleknek saját kongresszusuk van, Párizsban működik az egyik legnagyobb lengyel kulturális központ, amelynek kiadványai a „népi” Lengyelországban is közkézen forognak az úgynevezett „másodlagos forgalomban” (drugi obieg).

E bevezető után itt az ideje, hogy rátérjünk a könyv vázlatos áttekintésére. Szerkezetileg a mű egy tömör előszóra, öt nagy kronologikus részre, részletes bibliográfiára, valamint névmutatóra oszlik. Az első kiadás-hoz írt előszóban a szerző tömören vázolja a megírás célját, vagyis azt, hogy a könyv egyetemi tankönyvnek készült, és egyben az addig megjelent egyetemi tankönyvciklus időrendben utolsó darabja.

Az első kronologikus rész a nemesi köztársaság bukásától a napóleoni háborúk végéig tartó időszakkal foglalkozik. Értékes fejezete ennek a résznek a „Régi Köztársaság öröksége” című, amelyben már nem a „kinek a hibájából következett be a felosztás” kérdéskört boncolgatja, hanem objektíven bemutatja a 18. század második felében lejátszódó lengyelországi folyamatokat, az állam és a hadsereg megreformálására tett kísérleteket, valamint azokat az okokat, amelyek ezeket a kísérleteket kivitelezhetetlenné tették.

A három megszálló állam adminisztrációjának kezdeti lépéseit röviden elemzi, majd áttér a napóleoni háborúk lengyel vonatkozású történéseinek részletes taglalására: a Lengyel Légiónak megalakulására és tevékenységére, majd egy rövid fejezet után, amelyben Czartoryski politikáját elemzi, rátér a napóleoni Lengyelország, vagyis a Varsói Hercegség történetének taglalására. Mint máshol is a könyvben, itt is elsősorban a hercegség politika- és hadtörténete dominál, azonban a szerző kitér a törvényalkotás, a gazdaság és a kultúra területére is. Az első részt a sikertelen 1812-es oroszországi hadjárat, ennek következményei, valamint a bécsi kongresszuson a lengyel államiság fenntartásáért folytatott politikai csatározások leírása zárja.

A második rész a Kongresszusi Lengyelország történetét vázolja az 1831-es felkelésig, illetve a lengyel-orosz háborúig. Elemzi az I. Sándor által lengyeleknek adott alkotmányt, részletezi a cár lengyel politikáját, amelyet helyel-közzel liberálisnak tart, különösen az őt követő I. Miklós politikájának fényében. Kitér a kisebb-nagyobb összeesküvésekre, külön fejezetet szentelve a dekabrista mozgalomnak. A műben unikumként hat az az igen hosszú fejezet, amelyet a korszak lengyel kultúrájának szentel.

Az 1831-es felkelést – természetesen – elsősorban politikai és katonai szempontból elemzi. A bukás okai között fontosnak tartja, hogy a felkelés idején nem sikerült megoldani a jobbágykérdést, ami egyébként Kukiel szerint több mint fél évszázadra (majdnem a századfordulóig) közömbössé tette a parasztságot a politika, valamint a nemzeti függetlenség kérdései iránt. A felkelés bukásának fő okát azonban mégsem ebben, hanem a katonai vezetés gyengeségében látja. Részletesen leírja azokat a fontos momentumokat, amelyekben a döntő ütközetekre kínálkozó kedvező alkalmakat a lengyel hadvezetés figyelmen kívül hagyta. Külön megemlíti Dembiński halogató, folyton visszavonuló taktikáját mint negatív példát. Kár, hogy az 1848–49-es magyar szabadságharc vezetői nem ismerték fel ugyanezt.

A harmadik rész az 1831–64 közötti időszakot tárgyalja, ezen belül is elsősorban a lengyeliség európai szerepvállalásával foglalkozik. Ez a „nagy emigráció” kora, amikor is a létszámában is jelentős lengyel emigráció szinte az összes európai országban jelen van, ez a nagy romantikusok: Mickiewicz, Słowacki nagy korszaka, és ez az a korszak, amikor hol egyik, hol másik országban fel-feltűnnek a saját zászlaik alatt harcoló lengyel katonák, akiknek jelszava: *Za wolność naszą i waszą*. Részt vesznek az itáliai és magyar szabadságharcban, a krími háborúban (török oldalon és színekben), és az európai politika minden változását megpróbálják kihasználni a „lengyel ügy” felélesztése érdekében. Erre a legalkalmasabb pillanatok az 1848-as európai forradalmak kora, valamint a krími háború és az azt követő békétárgyalások, ahol a kedvező alkalmat Ausztria- és Oroszország szembenállása adta. Az 1863–64-es felkelés kiváló kora a szerző az olasz egység kivívásában, az osztrák-magyar kiegyezést megelőző politikai helyzetben, II. Sándor reformjai és a konkrét lengyel helyzet ellentmondásaiban, valamint a lengyel társadalomban lezajlott „erkölcsi éréstben” látja. Ez volt az az időpont, amikor Lengyelország a 19. században először és utoljára az európai politika fő kérdésévé vált. Anglia fontolgatta, hogy a lengyel felkelőket „harcoló félként” ismeri el. III. Napóleon Párizsban konferenciát hívott össze a lengyel kérdéssel kapcsolatban, a pápa a katolicizmus védelmében felszólította Ferenc József-

fet, hogy lépjen fel a lengyelek mellett. Franciaország és Anglia közös diplomáciai jegyzékben akarta közölni a cárral, hogy nem ismerik el Lengyelország fölötti jogát. (Ezt egyébként soha nem adták át.) Egész Európából önkéntesek ezrei álltak a lengyel hadseregbe, közöttük néhány száz magyar is, akik közül száznak a nevét is ismerjük. A felkelést a 300 000-es orosz hadsereg Ausztria galíciai támogatásával leverte.

A negyedik rész a felkelést követő fél évszázad „belső” történéseivel foglalkozik, a kiábrándultság hosszú időszakát a nemzeti függetlenség gondolatának újraéledéséig. Már a cím is a korszak pozitívistáira utal: *A léteért folytatott küzdelem, a szerves munka és a nemzet erejének növekedése*. Itt mutatkozik meg igazán Kukiel valódi szintetikus történetírói vénája, itt sikerül a legarányosabban tárgyalnia az összeurópai folyamatokat (olasz és német egység, párizsi kommün), beleágyazva a „lengyel ügyet”, kitérve mindhárom „zabór” belső történéseire és folyamataira, nem feledkezve meg a varsói és krakkói pozitivistákról, a német Kulturkampfról, a szocialista mozgalmak fejlődéséről, a parasztság politikai aktivizálódásáról, valamint a nem lengyel nemzeti mozgalmakról sem. Külön kitérőt tesz a lengyelség demográfiai fejlődésére, valamint a mindhárom „zabórban” újjáéledő lengyel nemzeti-függetlenségi törekvésekre.

Az ötödik részben az 1905-ös oroszországi forradalom előzményeitől az újjáalakuló lengyel állam határainak véglegesítéséért folytatott küzdelmek lezáródásáig, az új lengyel alkotmány elfogadásáig tartó időszak eseményei kaptak helyt, különös tekintettel a lengyel államiség helyreállításáért folytatott politikai játszmákra. Ezt a korszakot Kukiel már felnőtként élte meg, emlékei láthatólag zavarják. Bár törekszik az objektivitásra, ez a rész talán a legkevésbé sikerült része a könyvnek. Az 1920-as lengyel-szovjet háborúban Kukiel személyesen részt vett, s az egyéb hadszíntereken zajló eseményeket is más szemtanúk, illetve résztvevők visszaemlékezései alapján írta meg. Ez bizonyos hangsúlyeltolódásokat eredményez, hiszen itt már hiányzik az eseményekre való távolságtartó rálátás. Példaként említem az 1920. augusztus 31-én lezajlott komarowi csatát, amelyről azt írja Kukiel, hogy „ennek a háborúnak az egyik (kiemelés tőlem) legnagyobb lovasalkötőzete” volt, megfelelkezve, vagy talán nem észrevéve, hogy ez a csata, amelyben egy lengyel lovashadsereg állt szemben Bugyonnij két szovjet lovashadseregével, egyben az egyetemes hadtörténet utolsó nagy és jelentős lovascsatája volt, ami egyébként a lengyelek győzelmével végződött. Ez akár szimbólum is lehetne, hiszen a szerző itt visszatér a 16–17. századi nemesi köztársaság legdicsebb hagyományához, az „antemurale christi-anitatis” eszméhez. Weygand tábornokot idézve: „1920-ban a világ a hála nagy adósságát vette magára Lengyelországgal szemben, amely még egyszer utoljára a keresztény civilizáció védőbástyája volt.”

A könyvnek igen nagy nemzetközi visszhangja volt. Az egész világból érkeztek az elismerések, a kiegészítések és a kritikai észrevételek. Megemlítették, hogy a könyv utolsó része elnagyolt, vázlatos, amit a szerző készséggel elismert. Sokan kifogásolták, hogy aránytalanul kevés a gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet a politika- és hadtörténet túlsúlyával szemben. Ezekre az észrevételekre Kukiel így válaszolt: „De hiszen a valóságban tényleg ezek voltak túlsúlyban abban a százhuszonöt évben; a politikátörténet időről időre eldöntötte sorsunkat, a hadtörténetben pedig számos alkalommal a nemzet akarata fejeződött ki.”

Mások azt vetették a szemére, hogy a tömeges folyamatokkal szemben túl nagy jelentőséget tulajdonít az egyéneknek. Erre Kukiel azzal válaszolt, hogy távol áll tőle a személytelen történelem. A „népi” Lengyelország egyes történései szemére vetették, hogy nem foglalkozik a társadalmi ellentétekkel, és hogy a történelmet drámaként fogja fel. Az előbbi észrevételre a válasz, hogy a könyv elejétől a végéig tele van társadalmi ellentétekkel, az utóbbira pedig Askenazy szavaival úgy válaszol a szerző, hogy az „igazi történelem” valóban dráma.

Mindent egybevetve Marian Kukiel könyve egy nagyon jól megírt egyetemi tankönyv. A tárgyalt korszakot tekintve mindmáig az egyetlen. Az 1990-es évek eleje óta Lengyelországban is kötelező irodalom történelmszallgatók számára, és évente igen nagy példányszámban fogy el.